

VOJNI ROK I/ILI CIVILNO SLUŽENJE

Zlatko Gareljčić

UDK: 355.212.7
355.245

Stručni članak
Prilježeno: 16.6.2005.
Prihvaćeno: 21.9.2005.

Sažetak

Nasuprot mogućim i postojećim ekstremnim pristupima pitanju obaveze služenja vojnoga roka i civilnoj službi, potrebno je i moguće realno i odgovorno sagledavanje problema. Odgovornost je države osigurati racionalan i efikasan sigurnosni sustav i u sklopu njega organizirati, održavati i razvijati obrambeni sustav i oružane snage kao stožerni, središnji dio toga sustava. Jednaka je odgovornost demokratske države i demokratskoga društva zaštita i promicanje ljudskih prava i sloboda.

Pravo na prigovor savjesti jedno je od osnovnih ljudskih prava. Izvodi se iz prava na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti, načela jasno definiranih UN-ovom Općom deklaracijom o ljudskim pravima iz 1948. i Europskom konvencijom o ljudskim pravima iz 1950. Tijekom godina, kroz nacionalna zakonodavstva i praksu država, djelovanjem međunarodnih organizacija: Vijeća Europe, Europskoga parlamenta, OEES-a i UN-a te kroz aktivnost nacionalnih i međunarodnih nevladinih organizacija jasno su se iskristalizirale norme i standardi poštivanja prava na prigovor savjesti i alternativnu, civilnu službu. U dijelu država u kojima postoji obaveza služenja vojnoga roka pravo na prigovor savjesti i alternativnu službu ili se uopće ne priznaje ili je, pak, u zakonodavstvu i praksi niz manjkavosti, a u odnosu na prihvaćene norme i standarde.

Promjenama u zakonodavstvu i praksi u pogledu poštivanja prava na prigovor savjesti i civilnu službu Hrvatska je dosegla najviše standarde i može biti primjer zemljama u regiji. Profesionalizacija oružanih snaga, organiziranje i razvoj profesionalnoga tipa vojske adaptira potrebu alternativnoga, civilnoga služenja, no ne u potpunosti i mogućnost prigovora savjesti. Profesionalizacijom oružanih snaga potreba komunikacije i odnosa na relaciji društvo – oružane snage postaje još značajnijom.

Ključne riječi: vojni rok, civilna služba, prigovor savjesti, oružane snage, profesionalizacija

Dva su krajnja, ekstremna pristupa promišljanju i načinu rasprave o naznačenim pitanjima vojne obaveze, ili preciznije, obaveze služenja vojnoga roka kao dijela vojne obaveze i civilne službe, odnosno, civilnoga služenja.¹

Autor je član Izvršnog odbora SDP-a. Zamjenik ministra obrane RH 2000. – 2004.

¹ Izlaganje na međunarodnoj konferenciji Festival ljudskih prava (Human Rights Festival) u okviru radionice "Vojni rok/civilno služenje – za što se zalažemo?", u organizaciji zaklade Novo društvo, u suradnji s Friedrich Ebert Stiftungom i Savjetom SDP-a za ljudska prava i civilno društvo, od 3. do 4. lipnja 2005. u Zagrebu.

Prvi način naslanja se na tradicionalan – radno ga možemo nazvati militaristički – pristup obrambenim politikama i praksama. Pojednostavljeno, prema takvom shvaćanju, obrana države temeljna je obaveza građana, a izbjegavanje te obaveze svojevrsna je hereza i ukazuje na manjak domoljublja i manjak poštovanja vlastitoga naroda, društva i države. Naposljetku, izbjegavanjem angažmana u oružanim snagama direktno se ugrožava stabilnost i sigurnost društva i države. Kakav god mi (svi) imali stav o naznačenom pristupu, on nije bez ikakve logike: ukoliko bi baš svaki pojedinac birao alternativnu službu i izbjegavao angažiranje u vojsci, logično se nameće pitanje – a tko će obavljati one temeljnim zakonom i zakonima određene zadaće i poslove oružanih snaga.

Slijedeći naznačenu logiku, dolazimo do drugoga pristupa – radno ćemo ga nazvati idealističkim, ili pak, radikalno pacifističkim: ukoliko bi baš svatko i svaki od nas odbacio pomisao o angažmanu u oružanim snagama te posebice, odagnao mogućnost sudjelovanja u konfliktima, oružanoj borbi i ratovima, njih – konflikata, ratova itd. ne bi bilo. Barem misaono-teorijski, ni takva logika nije bez temelja – ukoliko nema tko ratovati, nema ni ratova.

Realnost je kao i obično, ponešto drukčija. No, pokušaj promoviranja realnoga i racionalnoga pristupa zahtijeva i izricanje sljedećega stava: ma koliko se doimalo lakim raspravljati protiv naznačenih ekstremnih gledanja na pitanja, takve pristupe valja zaozbiljno shvaćati kao postojeće u društvu i državi. U specifičnim okolnostima, primjerice u situaciji kada je zemlja žrtva agresije i brani integritet i suverenitet, stavovi i argumenti onih koji zagovaraju tradicionalan, militaristički pristup, znaju biti oštri i beskompromisni. Primjerice, svojedobna tvrdnja kako “metak u potiljak zavrjeđuje svatko tko izbjegava angažman u obrani Hrvatske” svojevremeno nije – a trebala bi i trebala je – izazvala sablazan, zgražanje i osudu javnosti.

Nadalje, promišljanje i rasprava o vojnom roku i/ili civilnom služenju početkom 21. stoljeća zahtijeva jasno određivanje pojmova.

Stoga je u ovom uvodnom dijelu potrebno jasno se odrediti prema pojmovima sigurnosti, posebno, nacionalne sigurnosti, vojne organizacije, vojne obaveze te obaveze služenja vojnoga roka kao dijela vojne obaveze. Sigurnost je najlakše definirati negativno, kao odsustvo nesigurnosti. Za potrebe ovoga teksta dovoljno se ograničiti na hrvatske konceptualne dokumente (Strategija nacionalne sigurnosti, NN 32/02) i definirati sigurnost – napose, nacionalnu sigurnost jer nas u ovom kontekstu zanima upravo ona – kao stanje zaštićenosti temeljnih vrijednosti društva i na tim vrijednostima zasnovanih institucija. Uz naznačenu napomenu, nužno je naglasiti da su tradicionalno države problem nacionalne sigurnosti ograničavale na vojna pitanja. No, danas su klasični izvori ugrožavanja, poput vojnih prijetnji, nadomješteni novim izvorima nesigurnosti te u tom sklopu govorimo o međunarodnom terorizmu, organiziranom kriminalu, proliferaciji oružja za masovno uništenje, zagađenju okoliša, ekonomskim krizama, migracijama itd. Na sigurnost društava, prema suvremenim autorima (Buzan, prema Grizold, Tatalović, Cvrtila, 1999.), utječu kretanja i elementi s pet područja: vojnog, političkog, gospodarskog,

socijalnog i ekološkog. U ovom kontekstu mogli bismo parafrazirati svojevremenu izjavu profesora Ozrena Žuneca te naglasiti da je, primjerice, razina kompjutorske, informatičke pismenosti hrvatskih građana u jednakoj mjeri značajna za sigurnost Hrvatske kao i spremnost, opremljenost i obučenost namjenski organiziranih institucija sigurnosnoga sustava. Bez obzira na navedeno, sustav nacionalne sigurnosti čine i namjenski organizirane sigurnosne institucije: vojska, policija i sigurnosno-obavještajne službe te ostali dijelovi državne administracije i društva s posebnim zadaćama i poslovima na sigurnosnom polju.

Vojna organizacija, pak, specifična je institucija, različita od svih drugih. Ulaganje u sigurnosne institucije te onda i u oružane snage, korištenje vojske za realizaciju interesa i ciljeva – ne ulazeći u bit i narav interesa i ciljeva – staro je koliko i društva. Klasična dilema o “više maslaca ili topova” u biti je trilema: prvo, svako društvo i svaka zajednica teži sigurnosti i odvaja odgovarajuća sredstva sa postizanje takvoga stanja. Drugo, društvo i zajednica imaju određene potrebe i za zadovoljenje tih potreba – u, na primjer, školstvu, zdravstvu, prometu i tome slično, osiguravaju potrebna sredstva. Napokon, treće, društvo teži razvoju i dio raspoloživih sredstava ulaže u razvoj i stvaranje novih vrijednosti. U rečenici Kofija Annana – “bez sigurnosti nema razvoja, a bez razvoja nema sigurnosti”, navedena je bit iznesenih stavova.

U razmatranju naše teme – vojni rok/civilno služenje te stavovi o tome – nužno je naznačiti da govorimo o, odnosno u, vremenu početka 21. stoljeća. Dakle, riječ je o suvremenim, modernim ili najpreciznije, ovovremenim oružanim snagama, državama i društvima. Stoga su naznake o tome da su još u 16. i 17. stoljeću u Nizozemskoj i Velikoj Britaniji zabilježeni primjeri oslobađanja službe u vojsci pripadnika protestantske crkvene zajednice tek zgodan povijesni podatak o jednom od ishodišta onoga što danas prepoznajemo pod pojmom prigovora savjesti.

O modernim, ovovremenim oružanim snagama moguće je govoriti i razmišljati na više razina i više načina. Na primjer, modernost se može očitovati u tehnologijskoj ili tehničkoj opremljenosti i osposobljenosti vojske. Zatim se manifestira u organizacijskim rješenjima oružanih snaga i u koncepciji uporabe vojske u mirnodopskim zadaćama i operacijama i zadaćama u eventualnom stanju ugroženosti društva i države. Suvremenost, odnosno, modernost mora se ogledati i u vrijednostima koje su u suvremenim, demokratskim društvima i državama, općeprihvaćene i moraju se reflektirati i na vojnu organizaciju. Vojska, jasno, nije demokratska institucija. No, oružane snage demokratskih društava i država nužno moraju biti – i u pravilu jesu drukčije od vojski totalitarnih i autoritarnih režima ili pak nedovršenih demokracija. U Trećem Reichu građani, koji su se usprotivili vojnoj službi, današnjim rječnikom kazano, ‘prigovarači savjesti’, ubijani su kao dezerteri. Krajem četrdesetih godina dvadesetoga stoljeća zabilježene su egzekucije prigovarača savjesti u Grčkoj. U 2004. u Južnoj Koreji Vrhovni sud u pravorijeku naglašava da “sloboda savjesti ne može biti prioritet u odnosu na dužnost nacionalne obrane”, a otprilike pet stotina Južnokoreanaca svake godine, zbog izbjegavanja vojne obaveze, služe zatvorsku kaznu. Jednostavno, maksimalno poštujući jedinstvenost i specifičnost vojske te shvaćajući nužnost postojanja i poštivanja tzv. funkcionalnoga imperativa, nužno je racionalizirati potrebu te poštivati ono što se naziva socijalnim, ili socijalno-

-političkim imperativom: vojska mora biti povezana s društvom i tražiti legitimitet svojem djelovanju (Žunec et al., 1999.). To je posebno značajno u razdoblju afirmacije demokratskih vrijednosti i razdoblju poštivanja ljudskih prava: tema je civilno služenje, no moguće je isto tako raspravljati o sudjelovanju žena i dostupnosti dužnosti u vojskama ženama, odnosu prema osobama istospolne orijentacije u oružanim snagama, torturi, nasilju i uznemiravanju u oružanim snagama, te sličnim temama. Ilustrativno je u ovoj prigodi navesti razmišljanje skupine autora (Moskos, Wood, Segal): prema njima, ovovremene oružane snage, za razliku od modernih u 19. stoljeću te kasnog modernog tipa u 20. stoljeću, postmoderne su oružane snage. Za ovaj tip oružanih snaga karakteristično je: prvo, sve veće prožimanje civilnih i vojnih poslova; drugo, smanjivanje razlika unutar vojski između rodova i grana, razina dužnosti i činova; treće, naraslost netradicionalnih zadaća, poput mirovnih operacija; četvrto, povećana važnost supranacionalnih i multinacionalnih zapovjednih struktura i značaj međunarodnoga legitimiteta potrebnog za vojne akcije; peto, internacionalizacija vojskâ – sve je više vojnih jedinica poput BALBAT-a, SEEBRIG-a, Eurocorpsa sastavljenih od dijelova iz više nacionalnih država.

Ono, pak, što nazivamo obavezom služenja vojnoga roka u današnjem smislu riječi produkt je građanskoga društva i države (Adanić i Tatalović, 1993.). Opća vojna obaveza u današnjem obliku prvo se uvodi u Francuskoj krajem 18. stoljeća, a potom u Prusiji 1808. godine, Švedskoj 1812. itd. Premda ustavi niza država sadrže definiciju sličnu onoj iz hrvatskoga Ustava: "Vojna obaveza i obrana RH dužnost je svih za to sposobnih državljana", činjenica je da u pravilu (iznimke, poput Izraela gdje postoji vojna obaveza i za osobe ženskoga spola su rijetke) obavezi služenja vojnoga roka podliježu muškarci određene dobi. U pravilu, ne svi, jer se dio oslobađa. Na primjer, postotak obveznika koji se pozivaju na služenje vojnoga roka u Turskoj, Grčkoj, Cipru i Finskoj na razini je od 70 do 80 posto. U Ukrajini, baltičkim državama i Ruskoj Federaciji od 10 do 30 posto. Razlozi nepozivanju i oslobađanju od obaveze su različiti, zdravstveni, ekonomski, socijalni i slični. U pregledima stanja na tom području – radi se o oslobađanju obaveze služenja vojnoga roka – često se navodi prisustvo korupcije. Općenito, kada se obaveza služenja vojnoga roka sagledava kao vid ili oblik poreza, naglašava se da je nepravedna.

U kontekstu razmatranja obaveze služenja vojnoga roka nužno je osvrnuti se na proces profesionalizacije oružanih snaga, podrazumijevajući pri tome tip vojne organizacije koji organizira, održava i razvija država.

Uz trend smanjivanja vojnih troškova i ukupnih vojnih potencijala, uključujući i osoblje, u poslijehladnoratovskom razdoblju evidentna je i tendencija profesionalizacije oružanih snaga u nizu zemlja. Ostavimo li po strani specifične države poput Andore ili Islanda, dakle, one koje nemaju vojske u klasičnom smislu, a pitanje sigurnosti ili još uže, obrane rješavaju na specifične načine, popis država s profesionalnim oružanim snagama je poduži: SAD, Kanada, Meksiko, Argentina, Australija... U Europi, uz Veliku Britaniju (1960.), Luxemburg (1967.) i Irsku, niz zemalja u devedesetim godinama 20. i prvim godinama 21. stoljeća ukidaju ili suspendiraju obavezu služenja vojnoga

roka i orijentiraju se na profesionalne oružane snage: Belgija i Nizozemska 1995. i 1996., Španjolska i Francuska 2001., Slovenija, Italija, Portugal, Češka i Mađarska 2003., odnosno, 2004. te Slovačka 2005. godine.

Ostavljajući postrance, ovom prigodom, motive i razloge profesionaliziranja oružanih snaga te moguću – općenitu i pojedinačnu – raspravu o dobrim i lošim stranama profesionalizacije, valja naglasiti aktualnost trenda: zemlje u kojima postoji obaveza služenja vojnoga roka u pravilu u brojčanom sastavu povećavaju udio profesionalnih vojnika, skraćuju trajanje vojnoga roka te raspravljaju o profesionalizaciji, a dio planira potpunu profesionalizaciju oružanih snaga. Na primjer, u makedonskim strateškim dokumentima navedeno je da će do 2006. sadašnjih 6 mjeseci vojnoga roka biti skraćeno na 4 te da će do 2008. oružane snage biti potpuno profesionalizirane. Prema rumunjskoj vojnoj strategiji, udio profesionalnih vojnika s 47 posto krajem devedesetih 20. stoljeća do konca 2005. godine trebao bi se povećati na 71 posto. U narednih dvije do tri godine planira se potpuna profesionalizacija rumunjskih oružanih snaga.

Odluka o tipu vojne organizacije kakav će se razvijati u Hrvatskoj u narednih nekoliko godina, nije donesena. Na snazi su rješenja koja podrazumijevaju da je jedna od dužnosti građana u obrani vojna obaveza te da se sastoji od novačke obaveze, obaveze služenja vojnoga roka, odnosno, civilne službe te obaveze služenja u pričuvnom sastavu. Postojeća vojna organizacija mješoviti je ili kombinirani tip oružanih snaga. Shodno odgovarajućim aktima, u sastavu oružanih snaga – radi se, dakako o mirnodopskom ustroju – ukupno je 33 tisuće osoba, od čega su 8 tisuća ročnici. Dakle, otprilike, jedna četvrtina mirnodopskoga sastava vojske. Nedavno publicirana, još uvijek radna verzija² Strategijskoga pregleda obrane Republike Hrvatske predviđa postupnu profesionalizaciju oružanih snaga, što "podrazumijeva zamrzavanje obaveznog služenja vojnoga roka u idućem srednjoročnom razdoblju (idućih pet godina) te uvođenje dragovoljnoga služenja vojnoga roka kao najvažnijeg izvora popune djelatnih postrojbi i postrojbi ugovorne pričuve". Konačan odgovor na pitanje kakvu će vojnu organizaciju razvijati i održavati Hrvatska u narednom srednjoročnom razdoblju trebao bi dati Dugoročni plan razvoja OS RH. Skladno Zakonu o obrani DPR u konačnici raspravlja i usvaja Hrvatski sabor. Kada će biti usvojen Dugoročni plan, teško je iz ove perspektive decidirano ustvrditi: prema onome što je aktualna Vlada RH najavila partnerskim zemljama i NATO-u, DPR trebao je biti usvojen u prvoj polovici ove godine.³

Uočavajući trend profesionalizacije oružanih snaga, nužno je naznačiti da će tema prigovora savjesti te alternativnog, odnosno, civilnog služenja i nadalje biti u fokusu zanimanja. Prvo, u pretežitom broju zemalja još uvijek postoji obaveza služenja

² Radna verzija Strategijskoga pregleda objavljena je na internetskoj stranici MORH-a.

³ U Godišnjem nacionalnom programu 2004. – 2005., dokumentu kojim su najviše usmjereni odnosi NATO-a i Hrvatske u trećem ciklusu MAP-a, Akcijskoga plana za članstvo, doslovno je navedeno: "Do kraja 2004. treba biti izrađen Strategijski pregled obrane (Strategic Defence Review, SDR), za čijim usvajanjem trebaju uslijediti Dugoročni plan Oružanih snaga za razdoblje 2005. – 2015., u prvoj polovici 2005., te odgovarajuće prilagodbe relevantnih zakonskih dokumenata".

vojnoga roka. U recentnoj studiji Kvekerskoga savjeta za europska pitanja (Stolwijk, 2005.), od ukupno 47 analiziranih država, u 29 država Europe postoji vojna obaveza. Dio zemalja, primjerice Grčka, Turska, skandinavske zemlje, Cipar – ne iskazuju namjeru ukidanja vojne obaveze. U dijelu zemalja – poput Njemačke i Poljske – rasprave o mogućem ukidanju obaveze služenja vojnoga roka za sada su rezultirale stavom o ostajanju tog instituta u nacionalnim zakonodavstvima i praksi. Drugo, bez obzira kako odluka o ukidanju ili brisanju obaveze služenja vojnoga roka jest formulirana, precizno je ustvrditi da je uvijek riječ o suspenziji ili zamrzavanju obaveze. Primjerice, Australija od 1972. ima profesionalnu vojsku. No, obaveza služenja vojnoga roka bila je aktualna u četiri razdoblja: od 1911. do 1929.; 1939. – 1945.; 1951. – 1954.; te od 1964. do 1972. SAD u 20. stoljeću uvodi vojnu obavezu u razdobljima svjetskih ratova i u Vijetnamskom ratu, odnosno, u vrijeme konflikta. I Velika Britanija je uvela vojnu obavezu 1916. te ponovo 1939. Od 1960. Velika Britanija održava i razvija potpuno profesionalne oružane snage. Unatoč, dakle, trendu profesionalizacije vojski, u slučaju nastanka i razvoja izvanrednih prilika, stanja u kojima su ugroženi životi i imovina građana, integritet i suverenitet zemlje i tome slično, država može – suočena s nuždom jačanja sigurnosnih i obrambenih sposobnosti – ponovno uvesti obavezu služenja vojnoga roka. Treće, uobičajeno je ustvrditi da profesionaliziranje vojske znači i adaktiranje pitanja prigovora savjesti i civilne službe. Ukoliko je tvrdnja valjana za potonje, naime, prestaje potreba za alternativnim oblicima služenja, ostaje – istina u kudikamo manjoj mjeri, no ipak – problem mogućih prigovarača savjesti. Ponajprije, radi se o pitanju prava na prigovor savjesti profesionalnih vojnika. Prema nekim izvorima u Zaljevskom ratu 1991. u američkoj vojsci bilo je oko 2.500 osoba koje su iskazale prigovor savjesti, a 42 marinca, osuđeni su na kaznu zatvora u trajanju od 6 do 36 mjeseci zbog prigovora savjesti i neispunjavanja zapovijedi. Racionaliziran pristup pitanju prigovora savjesti za profesionalne vojnike za sada imaju samo u Njemačkoj i Velikoj Britaniji. Potom, obaveza služenja vojnoga roka samo je dio vojne obaveze. Evidencija ili registriranje potencijalnih vojnih obveznika također jest ili može biti dio te obaveze. U Sjedinjenim Državama, primjerice, kada je 1980. ponovno uvedena obavezna evidencija, u razdoblju od 1980. do 1985, 500.000 vojnih obveznika nije se registriralo. Napokon, u ovom kontekstu valja spomenuti – jer egzistiraju – i nastojanja i tendencije protivljenja plaćanju poreza za uzdržavanje i razvoj oružanih snaga.

Pravo na prigovor savjesti (Hrženjak, 1998.; Zvonarek, 1998.), pak, jedno je od osnovnih ljudskih prava i najčešće se vezuje za, odnosno, izvodi iz prava na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti. I UN-ova Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.) – "Svatko ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti" – i Europska konvencija o ljudskim pravima (1950.) jasno afirmiraju narečena prava i slobode.

Jedno od ishodišta prigovora savjesti i civilnoga služenja već je naznačeno. Radi se o protestantskim religijskim skupinama, kvekerima, menonitima, amišima, luteranima... Upravo se povijesno prigovor savjesti vezuje za vjerske skupine, protestantske pokrete u Nizozemskoj i Velikoj Britaniji. Pored toga, ishodište prigovoru savjesti možemo tražiti u tradiciji pacifizma i mirovnih pokreta, od Erazma u 15. i 16.

stoljeću, do E. Kanta i prosvjetiteljstva, prema kojemu je rat iracionalan i protivan ideji mira, bratstva i jednakosti među ljudima. Napokon, ishodište možemo prepoznati u tradiciji građanskoga neposluha, od Sokrata, do Davida Thoreaua i anarhizma.

Upravo u europskim zemljama s protestantskom tradicijom pravo na prigovor savjesti i mogućnost alternativnog, odnosno, civilnog služenja, umjesto služenja u vojsci, najranije je uvedeno u zakone i praksu: u Norveškoj 1900., Danskoj 1917., Švedskoj 1920., Velikoj Britaniji 1916., Nizozemskoj 1922. Zanimljivo je spomenuti Švicarsku, u kojoj je ovaj institut uveden tek prije jedne decenije, 1996. godine. Europske države s pretežitom tradicijom katoličanstva prigovor savjesti i civilnu službu uvode u zakonodavstvo i praksu kasnije: Francuska i Luxemburg 1963., Belgija 1964., Italija 1972., Španjolska i Portugal 1976. godine.

Potrebno je istaknuti da je Vijeće Europe, napose Parlamentarna skupština Vijeća Europe, prva međunarodna organizacija država koja je formalno prepoznala i priznala pravo na prigovor savjesti. S obzirom da se pravo na prigovor savjesti izvodi iz Europske konvencije o ljudskim pravima, upravo je iz Parlamentarne skupštine 2000. proistekla inicijativa i preporuka za nadopunom Konvencije tekstem kojim se izrijeком prepoznaje i priznaje pravo na prigovor savjesti služenju u oružanim snagama.

Vijeće Europe, Ujedinjeni narodi, Europski parlament te u nešto manjoj mjeri, OESS, u više su navrata naglasili da je pravo na prigovor savjesti temeljni dio prava na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti. Od Prve Rezolucije Parlamentarne skupštine VE-a iz 1967., preko niza deklaracija, preporuka, rezolucija itd. Parlamentarne skupštine, Vijeća ministara, potom Europskoga parlamenta, Komisije i povjerenstva UN-a za ljudska prava, tijekom vremena iskristalizirali su se jasni principi i standardi u pogledu prava na prigovor savjesti i alternativnu službu. Najkraće: nijedan sud ili povjerenstvo ne smiju zadirati u savjest pojedinca, a motivi za podnošenje prigovora savjesti mogu biti vjerskoga, moralnoga, etičkog itd. karaktera; prigovor se može iskazati, dakle, prigovarač se može registrirati bilo kada, prije upućivanja na služenje vojnoga roka, za vrijeme služenja i u razdoblju kada ima obaveze u pričuvnom sastavu; javnosti i građanima, u prvome redu vojnim obveznicima, moraju biti dostupne sve informacije o pravima i dužnostima i načinu ostvarivanja tih prava i ispunjavanja dužnosti; alternativna služba u pravilu mora biti civilna služba, izvan oružanih snaga; način i narav organiziranja civilnoga služenja ne smije imati karakter kazne, itd. U pogledu trajanja civilne službe – iako se u nekoliko dokumenata, na primjer u drugoj rezoluciji Europskoga parlamenta o prigovoru savjesti iz 1983. te preporuci Europskoga parlamenta iz 1994. sugerira izjednačavanje duljine trajanja vojnoga roka i civilne službe – kao uobičajeni, nazovimo ga tolerirajući orijentir, uzima se odredba iz rezolucije Europskoga parlamenta iz 1989. prema kojoj civilna služba trajanjem može biti duža ali ne više od polovice trajanja vojnoga roka. Pojednostavljeno, tolerira se i sugerira najduže trajanje u omjeru jedan naprema jedan i pol.

Sasvim okvirno, fokusirajući se na države u kojima postoji obaveza služenja vojnoga roka, mogu se razlikovati tri skupine zemalja. U prvoj su one čije zakonodavstvo i praksa ne poznaju i ne priznaju prigovor savjesti i alternativnu službu. Karakteristični su primjeri Turske (članica NATO-a i Vijeća Europe), Azerbajdžana i Bjelorusije. Premda su u ustavima potonjih dviju država i odredbe o pravu na prigovor savjesti, to pravo nije realizirano zakonskim i provedbenim aktima i praksom. U drugoj skupini su zemlje u kojima u zakonima i praksi postoji pravo na prigovor savjesti i civilnu službu, no sama provedba u dijelovima je diskriminatorna i manjkava. Primjerice, u Rumunjskoj i Ukrajini prigovor savjesti mora biti utemeljen na vjerskim, religijskim motivima. U Armeniji, Cipru, Grčkoj, Litvi i Moldaviji dopušten je prigovor savjesti i na temelju nereligijskih motiva, no odnos prema takvim prigovaračima je diskriminatorni. U dijelu zemalja: Albaniji, Armeniji, BiH – Republici Srpskoj, Finskoj, Gruziji, Makedoniji, Ruskoj Federaciji, Srbiji i Crnoj Gori, Grčkoj itd., unatoč preporukama da se nadležnost za poslove alternativnog služenja izdvoji ili izmjesti iz obrambenog sektora, područje prigovora savjesti i civilne službe u nadležnosti je i odgovornost ministarstva obrane. Trajanje, pak, alternativne ili civilne službe u dijelu zemalja izvan je preporučenog omjera: u Finskoj 6/13 meseci, Estoniji 8/16 mjeseci, Letoniji 12/24, BiH – Republici Srpskoj 4/10, Grčkoj 12/23. itd. Napokon, u trećoj skupini su zemlje poput Danske, Njemačke ili Norveške, u kojima su u potpunosti poštivane norme i standardi u zakonodavstvu i praksi. Restriktivan pristup naznačenim pitanjima može rezultirati i u pravilu rezultira trendom porasta broja onih osoba koje se apsolutno protive bilo kakvom obliku služenja – vojnome ili civilnome – što je aktualno slučaj u Finskoj.

Hrvatsku se nedvojbeno može uvrstiti u treću skupnu zemalja. U hrvatsko zakonodavstvo u punoj mjeri, te u velikoj mjeri i u praksu, uvršteni su najviši standardi na tragu demokratskih tradicija i normi utemeljenih u deklaracijama i konvencijama o ljudskim pravima i preporukama međunarodnih organizacija i institucija.

Premda se može doimati teškim i složenim – naime, mogući su i radikalni pristupi temi vojnoga roka, odnosno, problemu obaveze služenja vojnoga roka i prigovora savjesti – odgovor na pitanje vojni rok ili civilno služenje s pozicije realpolitike, odnosno, odgovorne politike, relativno je jednostavan.

S jedne strane odgovornost države je osigurati racionalan i efikasan sigurnosni, još uže, obrambeni sustav i oružane snage kao njegov središnji, stožerni dio. S druge, ista je takva odgovornost države, pogotovo demokratskoga društva i države, u zakonodavstvu i praksu uvrstiti, uvesti dakle, najviše standarde zaštite i promicanja ljudskih prava i sloboda. Uključujući, jasno, i pravo na prigovor savjesti služenju vojnoga roka, odnosno, službi u oružanim snagama.

Iz konkretnoga iskustva Hrvatske prepoznaje se da je u relativno kratkom razdoblju to moguće učiniti. Ne ulazeći u potankosti rješenja i prakse u devedesetima – pogotovo ne u okolnosti, ratne sukobe, obrambeni rat u Hrvatskoj i konflikte u regiji – nužno je naglasiti nekoliko momenata: ustavna odredba o vojnoj obvezi i obrani RH te o pravu na prigovor savjesti nije mijenjana od 1990.: "Vojna obaveza i obrana RH dužnost je svih za to sposobnih državljana. Dopušten je prigovor savjesti onima koji poradi svojih vjerskih ili moralnih nazora nisu pripravnici sudjelovati u

obavljanju vojničkih dužnosti u oružanim snagama. Te su osobe obvezane ispunjavati druge dužnosti određene zakonom". Unatoč tome te činjenici da je pravo na prigovor savjesti bilo regulirano i zakonom, nekoliko je manjkavosti tada važećih rješenja. Zakon o obrani usmjeravao je novake da civilnu službu obavljaju mahom u oružanim snagama, bez nošenja i uporabe oružja, a alternativna, civilna služba bila je u nadležnosti i odgovornosti obrambenoga ministarstva. Uz još neke manjkavosti – primjerice, obaveze novaka zainteresiranog za civilnu službu da svoje razloge učini uvjerljivima, da se očitovanjem obveže na savjesno obavljanje dužnosti, posebno je značajno navesti da je rok za podnošenje zahtjeva za civilnu službu bio limitiran, ograničen na 90 dana od dana uvođenja u vojnu evidenciju. Na prijedlog nevladinih organizacija, Odbora antiratne kampanje, Ustavni sud RH u ožujku 1998. odlukom je ukinuo naznačeni rok – precizno, odredbu Zakona kojom je to regulirano – te u obrazloženju naveo da vojni obveznici mogu bilo kada izraziti nadležnom državnom tijelu prigovor savjesti i zahtijevati ispunjavanje svoje građanske dužnosti u civilnoj službi umjesto u oružanoj postrojbi vojske. Ukupno je, u razdoblju do 2000. godine u Hrvatskoj podnijeto oko dvije tisuće zahtjeva za civilnu službu, uključujući i nešto manje od šest stotina 2000. godine. U 1993. godini, na primjer, podnijeto je 39 zahtjeva, u 1994. 256, itd. Prvi put novaci su na civilno služenje u pravne službe, dakle, van oružanih snaga, upućeni krajem 1997. Povjerenstvo za civilnu službu, locirano tada u Ministarstvu pravosuđa, tek je u rijetkim prigodama (desetak slučajeva u naznačenom razdoblju) negativno riješilo, dakle odbilo, podnijete zahtjeve za civilnu službu. U naznačenom razdoblju trajanje vojnoga roka bilo je 10, a civilne službe 15 mjeseci.

Izmjenama i dopunama Zakona o obrani krajem 2000., odnosno, početkom 2001. godine, trajanje vojnoga roga skraćeno je na 6, a civilne službe na 8 mjeseci.

Početkom 2002. Hrvatski sabor u paketu vojnih, obrambenih zakona, usvojio je i Zakon o obrani, sada bez odredbi o civilnoj službi. Sabor je, u veljači 2003. donio poseban Zakon o civilnoj službi (NN 25/03). Zakon jasno i detaljno uređuje prava i dužnosti prigovarača savjesti, osoba koje svoju građansku dužnost vojne obaveze obavljaju u civilnoj službi. U domicilnom zakonodavstvu i praksi uvršteni su svi značajni principi i standardi, po čemu Hrvatska može služiti kao pozitivan primjer u regiji.

Standardi i norme podrazumijevaju, primjerice, prihvaćanje religijskih, ali i nereligijskih – dakle, moralnih, etičkih itd. – razloga za podnošenje prigovora savjesti i zahtjeva za civilnom službom. Prigovor savjesti može se iskazati u bilo kojem razdoblju, dakle, nema ograničavanja roka za podnošenje prigovora i zahtjeva. U pravilu, nema potrebe za posebnim obrazlaganjem zahtjeva i ispitivanjem valjanosti motiva podnositelja ili posebnih testova i intervjuja. Sve informacije o pravima obveznika, proceduri podnošenja zahtjeva itd., moraju biti dostupne obvezniku. Sama procedura podnošenja zahtjeva mora biti jasna, a odnos prema podnositeljima ne smije biti diskriminatorski. Alternativna služba mora biti civilna u punom smislu riječi, izvan oružanih snaga, i ne smije imati karakter kazne. Odnos prema civilnim obveznicima ne smije, pak, biti diskriminatorski.

Zaključno: na porast broja prigovarača savjesti i osoba zainteresiranih za civilni oblik služenja moguće je gledati s podozrenjem te usput iskazivati strepnju zbog povećanog rizika za stabilnost i nacionalnu sigurnost. No, podvrgnuti jasnoj i racionalnoj analizi podozrenje i strah zbog mogućega ugrožavanja nacionalne sigurnosti, pokazuju se izlišnim a riječ je o bespotrebnom pretjerivanju. Ne ulazeći u razloge (trajanje civilne službe, nepostojanje onoga što klasičnim jezikom nazivamo vojnom prijetnjom usmjerenom prema Hrvatskoj itd.), trend zanimanja za civilnu službu od 2000. godine je uzlazan i sada je na razini 8 do 9 tisuća podnositelja zahtjeva godišnje. Dakle, u Hrvatskoj otprilike jedna trećina ročnika bira civilnu službu. Usporedbe radi, u Njemačkoj se oko 50 posto obveznika odlučuje za civilni oblik službe.

U zemljama koje zadržavaju obavezu služenja vojnoga roka, nasuprot navedenim dilemama o ugroženosti nacionalne sigurnosti i podozrenju, kudikamo su aktualniji sljedeći problemi: kako organizirati efikasnu civilnu službu i maksimirati društvenu korist takvog oblika služenja. Ili, pak, mogući problem i dileme: kako s jedne strane otvoriti prostor za obavljanje korisnih poslova u nizu sektora – zdravstvu, socijalu, upravi itd. – civilnim obveznicima, a u isto vrijeme onemogućiti da se tim načinom zatvori prostor otvaranju novih radnih mjesta.

U državama koje su i koje planiraju razvijati potpuno profesionalni tip oružanih snaga, možemo slobodno reći, adaktira se pitanje civilnoga služenja u potpunosti, no ne i prava na prigovor savjesti.

Mnogi su razlozi da na pitanje iz naziva, iz hrvatske perspektive odgovorimo: budućnost, i to ne tako daleka, u organiziranju je i održavanju profesionalnih oružanih snaga. Uz zadovoljenje sasvim konkretnih preduvjeta, to je moguće uraditi u narednih tri do pet godina.

U prijelaznom razdoblju, sve dok postoji obaveza služenja vojnoga roka, potrebno je poštivati demokratske uzance i standarde u pogledu prava na prigovor savjesti i civilne službe, pa čak i izjednačiti trajanje vojnoga roka i civilne službe; poboljšati sustav nadzora obavljanja civilne službe s ciljem zaštite prava ročnika prigovarača, ali i s ciljem ostvarenja što je moguće veće društvene koristi; zakonom regulirati volonterski, dobrovoljni rad.

Profesionalizacijom oružanih snaga ne prestaje potreba stalnog propitivanja sigurnosnih i obrambenih politika, potreba stalnoga dijaloga na relaciji društvo, posebno organizacije i institucije civilnoga društva i oružane snage, pa i u pogledu prava na prigovor savjesti. Naprotiv, profesionalizacijom vojske potreba za komunikacijom, dijalogom i suradnjom postaje još značajnijom.

LITERATURA

- *** (2003.) *Zbirka propisa i strateških dokumenata iz područja obrane*. Zagreb: Ministarstvo obrane, Glavni stožer OS RH
- *** (s.a.) *Republika Hrvatska, Godišnji nacionalni program 2004. – 2005., Akcijski plan za članstvo*, radni materijal.
- *** (2003.) "Zakon o civilnoj službi", *Narodne novine*, 25/03.
- *** (2005.) *Strategijski pregled obrane RH*, Zagreb: MORH. <http://www.morh.hr>
- Adanić, Stjepan, Tatalović, Siniša (1993.) *Oružane snage, novačenje i mobilizacija*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.
- Edmunds, Timothy; Forster Anthony; Cottey, Andrew, *The Armed Forces and Society: A Framework for Analysis*. <http://www.civil-military.dsd.kcl.ac.uk/TCMR%20Papers/TCMR%201.13.htm>
- Grizold, Anton; Tatalović, Siniša; Cvrtila, Vlatko (1999.) *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Grizold, Anton (1998.) *Međunarodna sigurnost: teorijsko-institucionalni okvir*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Hrženjak, Juraj (1998.) *Prigovor savjesti i civilno služenje vojnog roka*. Zagreb: Juraj Hrženjak.
- Stolwijk, Marc (2005.) "The Right to Conscientious Objection in Europe": *A Review of the Current Situation*. Brussels: The Quaker Council for European Affairs (QCEA). <http://www.quaker.org/qcea>
- Zvonarek, Ivan (1998.) "Prigovor savjesti (civilno služenje vojnog roka)" *Pravni vjesnik* 14(1-4): 113-125.
- Žunec, Ozren et al. (1999.) *Hrvatska vojska 2000.: Nacionalna sigurnost, oružane snage i demokracija*. Zagreb: SDP Hrvatske i STRATA istraživanja.

OBLIGATORY MILITARY SERVICE AND/OR CIVIL SERVICE

Zlatko Gareljć

Summary

Facing all the possible and existing extreme views considering the question of obligatory military service and civil service, it is necessary and possible to give realistic and responsible analysis of the problem. It is the responsibility of the state to secure a rational and effective security system and to organise, maintain and develop a defence system and armed forces as its central, powerful part. The equivalent responsibility is upon a democratic state and democratic society to ensure the protection and promotion of human rights and freedoms. The right to conscientious objection is one of the basic human rights. It is rooted in the right to freedom of thought, conscience and religion, the principles clearly defined by the UN Universal Declaration on Human Rights (1948) and the European Convention on Human Rights (1950). In the past years the norms and standards of the respect for the right to conscientious objection and alternative, civil service, have been clearly defined through the national laws and practices, through the activities of the international organisations – Council of Europe, European Parliament, OESS and UN – and through the activities of the national and international non-governmental organizations. Nevertheless, some countries with obligatory military service either do not respect the right to conscientious objection and alternative service at all, or have unsatisfactory laws and practices considering the accepted norms and standards.

By altering and improving the laws and practices considering the respect for the right to conscientious objection and civil service, Croatia has achieved the highest standards and can serve as an example to the other countries in the region. With the process of professionalization of the armed forces, the alternative, civil service will be discontinued, but the possibility of conscientious objection will remain. With the prospect of adoption of the all-volunteer armed forces format, the good communication and relations between the society and the armed forces become even more important.

Keywords: military service, civil service, conscientious objection, armed forces, professionalization

